

EMEVLER ve ABBASILER ZAMANINDA
MALATYA HUDUT GARNİZONU^x

Dr.Mustafa Zeki TERZİ
Ondokuz Mayıs Üni.
İlâhiyat Fak.

GİRİŞ:

Hız.Ebûbekir (hl.11-13/632-34) ve Hız.Ömer (hl.13-23/634-44) zamanlarında,Suriye ve Irak cephelerinde başlayan fetihlerle,Suriye ve el-Cezire Bizans'dan alınmış ve İslâm orduları hemen hemen Toros dağlarına kadar dayanmışlardır. Bizans'ın iki önemli vilâyeti olan Mısır ve Sûriye'yi kaybeden imparator Heraklios,hudut bölgeleri ahalisini iç bölgelere çekerek, İslâm ordularının ilerlemesini önlemek amacı ile geniş bir bölgeyi boş bırakmıştır.Bu boş hudut bölgesinde bulunan Bizans garnizonları,İslâm ülkesine saldırıyorlar, yağma ve katliamda buluyorlardı.

Emeviler döneminde,devamlı olarak Bizans'a karşı gazalara çıkan İslâm orduları,bu boş araziye işgal etmeye başladılar.Burada bulunan eski istihkâmları tamir etmek suretiyle içlerine askerî birlikler yerleştirdiler.Stratejik bakımdan önemli olan ve bazı geçitlerin girişlerinde bulunan Tarsûs, Adana, Massîsa(Missîs, Mopsuestia),Maraş (Germanikeia),Malatya (Melitene) ve diğer garnizonlardan meydana gelen bu müstahkem mevkiiler,Emeviler devrinde Suriye'deki ordugâhlardan (cünd,ecnâd) Kınnesrîn'e bağlı idiler.Kınnesrîn cündü,suğûr adı verilen bu hudut bölgelerinin idarî merkezi idi (1).

Bu tebliğde, bu hudut garnizonlarının en önemlilerinden biri olan Malatya garnizonunun Emeviler ve bilhassa Abbasi-ler dönemindeki durumu ve askerî fonksiyonu gösterilmeye çalışılacaktır.

Malatya, Bizans döneminde de bir hudut kalesidir. Müte-addit hücumlara uğramış ve son olarak Jüstinian'ın şehri tahkiminden henüz yarım asır geçmemiş iken (M.575 yılının son baharında) Malatya civarında büyük bir zayiata uğramış bulunan İran (Sasanî) hükümdarı I.Hüsrev tarafından intikam maksadı ile yakılmıştır.

Biraz önce de belirttiğimiz gibi Malatya, İslâm-Bizans münasebetlerinin hasmane bir şekilde başladığı dönemde, Hz. Ömer zamanında ilk defa olarak bu cephenin müslüman komutanlarından İyâd b. Ganem el-Fihri'nin Samsât'dan buraya gönderdiği komutan Habîb b. Mesleme tarafından fethedildi. Fakat Bizanslılar burayı müslümanlardan geri aldılar. Muâviye b. Ebi Süfyân Suriye ve el-Cezîre umumî valisi olunca, Habîb b. Mesleme'yi Malatya'yı Bizans'dan geri almak üzere görevlendirdi. Komutan Habîb Malatya'yı kılıç zoru ile (anveten) yani savaşarak yeniden fethetmiş ve oraya bir vali (âmil) ve şehri korumak üzere sürekli olarak kalacak olan askerî bir kuvvet (Râbıta mine'l-Müslimîn) bırakmıştır. Tarihçi el-Belâzuri'nin belirttiğine göre Muâviye daha sonra Bizans'a girmek üzere Malatya'ya gelmiş, Suriye ve el-Cezîre ahalisinden ve diğer yerlerden toplanan askerlerle şehri takviye ve tahkim etmiştir. İşte bu şekilde müslümanlar elinde de müstahkem bir mevki haline getirilen şehir, bundan sonraki Bizans muharebelerinde (Rum Gazaları) harekât üssü (genel karargâh) haline getirilmiş bulunmaktadır (2).

EMEVİLER ZAMANINDA MALATYA HUDUT GARNİZONU:

Emevî Halifesi Abdülmelik b.Mervân zamanına (hl.65-86/685-705) rastlayan 67/695 yılında komutan Yahyâ b. el-Hakem Malatya ile Massisa arasında yer alan Mercü'ş-Şahm'dan hareketle Bizans seferine çıkmıştır. 77/696 yılında da Halifenin oğlu Velîd b.Abdülmelik Malatya gazilerinden oluşan ordusu ile yine Bizans üzerine hareket etmiştir (3).

Halife Abdülmelik b.Mervân ve onunla beraber diğer Emevi Halifelerini de tanımayıp isyan eden Abdullah İbn Zübeyr'in hüküm sürdüğü zamanlarda iç isyan ve kargaşanın da tesiri ile Bizans hududunun zayıflaması neticesinde, daha önce burada meskûn halk ve askerler Malatya'yı terketmişlerdir. Bunun üzerine Rumlar şehri ele geçirip harbetmişler ve çekilip gitmişlerdir. Daha sonra Ermeniler'in ve Nabatiler'in (yani imparator Phlippikos'un topraklarından kovduğu Aramî dili konuşan köylülerin) Malatya'ya ve bütün Ermeniye IV'e yerleştiklerini görürüz. Bunlar burada zimmî (müste'men) olarak oturuyorlardı. el-Cezîre'den askeri birlikler yazın buraya geliyor, kış bastırınca kadar kalıyor, kar yağınca da esas üslerine dönüyorlardı(4). Malatya böyle tahrip edilmiş bir halde iken, Halife Ömer b. Abdülâziz (hl. 99-101/717-20) şehre üç konak mesafede bulunan Darend'e'yi (Taranta) boşaltarak ahalisini Malatyaya yerleştirmiş ve şehri yeniden müslümanlarla iskân etmiştir. Şehre Ca'vene b. Hâris'i de askeri vali olarak atamıştır (5).

Emevi Halifelerinden Hişâm b. Abdülmelik (hl. 105-25/724-43) zamanına tekabül eden 123/740-41 yılında, Bizans'ın Armeniakon eyaleti (theması) generali Aşkivaş komutasında bir Bizans ordusu Malatya üzerine yürüyerek şehir civarında

baskın ve yağma harekâtına girişti. Mahatya'lılar müstahkem şehirlerini, kale kapılarını kapatmak suretiyle savunmaya başladılar. el-Belâzuri, kadınların başlarına sarık sararak (yani erkek kılığına bürünerek) surların üzerlerine çıktıklarını ve Rumlarla çarpıştıklarını kaydetmektedir. O sırada Rusâfe'de bulunan Halife Hişâm'dan savunma için yardım istenmiş, Halife de ücretli askerlerden oluşan takviye birliğini göndermiştir. Kendisi de Malatya'ya gelmiş, hücumu uğrayarak tahrip edilen şehrin imar ve insası tamamlanıncaya kadar orada kalmıştır (6).

Böylece biz, Malatya hudut garnizonunun Emeviler zamanında sık sık el değiştirdiğini, Emevî Halifelerinin bu mevkiye önem verdiklerini, ve burayı bir askerî harekât üssü haline getirdiklerini görmekteyiz. Bizans'ın Malatya'ya hücumu, şehri kuşatması ve sonunda yakıp yıkarak çekilmesi, İslâm ordularının burada ikâmetini önleme amacına yöneliktir. Bizanslıların Malatya'yı ele geçirdikten sonra, orada kalarak şehri imar etmeyi ve Emevilere karşı bir hareket merkezi yapmayı hiç düşünmedikleri görülür.

ABBASTLER ZAMANINDA MALATYA HUDUT GARNİZONU:

Malatya'nın Abbasiler zamanındaki önem ve fonksiyonuna gelince, Abbasiler döneminde bu hudut bölgesinin oldukça geliştiğini görürüz. Bizansa karşı yaz (es-Sâife, es-Savâif) ve kış (eş-Şâtiye, eş-Şevâtî) seferlerine katılan askerî birliklerin sayıları çoğalmıştı. Abbasi Devletinin hemen her bölgesinden "gazâ" için gelen gönüllüler (el-Mutatavvîa) ve Halifelerin gönderdikleri birliklerin (el-Murtazîka) sayılarının artması bazı idarî

güçlülere sebep oluyordu. Bu kadar geniş bir sahanın bir ordugâhtan yönetilmesinin zorluğunu anlayan Hârûn er-Reşîd (hl. 170-93/786-809) hudud bölgesini 170/786-7 yılında "el-Avâsım" adı ile müstakil bir idarî bölge haline getirmiştir(7).

Abbasiler devrinde el-Avâsım askerî bölgesinin müstahkem şehirleri arasında, güney batıda Akdeniz kıyısında başlayarak kuzey doğuya doğru uzanan Tarsûs, Adana, Massîsa (Mopsuestia), Aynazerbâ (Anazarbos), Hârûniyye, Maraş (Germanikeia), Hades, Zibetra (Zapetra) ve Malatya (Melitene) hudut garnizonları, müstahkem bir hat teşkil ediyordu. Bunlara Samsât (Samosata), Hısnu Mansûr, Dülûk (Telukh) ve Ra'ban (Raban)'ı da ekleyebiliriz (8).

Birinci Abbasi Halifesi Ebû'l-Abbâs Abdullah (hl. 132-36/749, 54) zamanına rastlayan 133/750-51 yılında, Bizans imparatoru VI. Konstantinos el-Cezîre'deki karışıklıklardan yararlanarak, Kemh (Kemah) ve Malatya üzerine yürümüş ve şehri kuşatmış ve mancınıklarla dövmeye başlamıştır. Kuşatmanın şiddetine dayanamayan Malatyalılar, imparator'dan şehri boşaltmak üzere barış (emân) istemişler ve bu istekleri kabul edilmiştir. Malatyalılar taşıyabilecekleri eşyalarını hayvanlara yükleyerek el-Cezîre yolunu tutmuşlar ve Bizanslılar da onları emin olabilecekleri yere kadar götürmüşlerdir. İmparator ordusu boşalan şehri ve Kalûziye kalesini de yakıp yıkmıştır (9).

Halife, Süriye ve el-Cezire umumî valisi ve genel komutanı amcası Abdullah b. Ali'ye yazdığı bir mektupta, düşmana karşı uyanık olunmasını, ondan gafil olunduğu takdirde kuduz köpek gibi saldırabileceğini bildirmiş, beraberindeki birlikleriyle hareket halinde olmasını ve

birliklerini hudut boylarındaki garnizonlara dağıtmasını emretmiştir (10).

İkinci Abbasi Halifesi Ebû Cafer el-Mansûr(hl.136-58/754-75),Abbasi Devletinin kurucusu olarak kabul edilir.el-Mansûr iktisadî alanda ve imar faaliyetlerinde olduğu kadar,askerî alanda da atılımlar yapmış bir halifedir.O ordu işlerine önem veriyordu.Onun yaptırdığı Bağdat ve Rusâfe şehirleri esasen askerî amaçla yapılmış müstahkem şehirlerdir.Halifeliğin merkezinde böyle askerî tedbirler alan Halife,Bizans'dan gelecek tehlikeyi önlemek ve ötedenberi yapılagelen "Rum Gazaları"nı daha da verimli hale getirecek tedbirleri almada elbette gecikmeyecekti.Nitekim o,139/757-7 yılında el-Cezîre valisi Sâlih b.Ali'ye yazdığı bir mektupta,Bizans'ın tahrip ettiği Malatya'yı yeniden imar ve inşa etmesini validen istemiştir.Halife daha sonra da,kardeşi İmam İbrahim'in oğlu Abdülvehhâb'ı, el-Cezîre ve Suğûr bölgesine vali olarak göndermeyi daha uygun bulmuştur.Abdülvehhâb beraberrinde Abbasi komutanlarından Hasan b.Kahtabe olduğu halde,Horasan askeri ile yola çıkmıştır.el-Mansûr Sûriye ve el-Cezîre'nin gönderecekleri askerin sayısını da tesbit edip bu askerleri Abdülvehhâb'ın emrine vermiştir.Bu şekilde toplanan 70 bin askerle Malatya'ya gelinmiş ve şehirde ordugâh kurulmuştur.Çeşitli bölgelerden getirilen usta ve işçilerle şehrin yapımına başlanmıştır. Komutan Hasan b.Kahtabe'nin,imar ve inşa faaliyetine bizzat iştirak ettiği ve taş taşıdığı bile görülmüştür.Yoğun bir çalışmadan sonra altı ay gibi bir zaman zarfında şehir ve camiinin inşası tamamlanmıştır.Halife buraya gönderdiği 70 bin kişilik ordunun 40 bin kadarını garnizonda

yerleştirmiş ve bu ordunun silah ve yiyecek maddelerini (mühimmatını) artırmıştır. Askerler garnizona 10-15 kişilik birimler (irâfat) halinde yerleştirilmişlerdir. Her on veya onbeş asker için ikişer katlı evler ve hayvanları için de ahırlar yapılmıştır. Şehirden 30 mil uzakta ve ayrıca Fırat'a dökülen Kubâkib ırmağı kenarında olmak üzere kışlalar yapılmıştır. Buraya yerleştirilen her bir askerin almakta olduğu ücrete onar dinar daha zam yapılmıştır. Kabilelerin kendi aralarında toplayıp vermekte oldukları bağışa ek olarak, her bir askere 100 er dinar da ek ödeme yapılmıştır. Komutanlara civardaki arazi iktâ olarak verilmiştir. Daha önce mevcut olup da yıkılmış bulunan Kalûziye kalesi onarılmıştır (11).

Şehre yerleştirilen asker sayısına, askerlerin aldıkları ücret ve ek ödeneklere baktığımızda, Halife'nin Malatya garnizonuna ne ölçüde önem verdiği açıkça anlaşılır. Çünkü burada devletin maaşlı ve ücretli askeri bulunmaktadır ve devlet hilâfet merkezindeki askere ödediği ücretten daha fazlasını hudud garnizonlarında istihdam ettiği askere ödemektedir. İlk Abbasi Halifeleri zamanında bir piyade askerinin, yiyeceğinin dışında ayda 80 dirhem, bir süvarinin ise bunun iki katını, yani ayda 160 dirhem aldığını düşünenecek olursak, hudud garnizonlarında, özellikle Malatya'da hizmet gören askerin maaşına yapılan zammın 10 dinarı yani 150 dirhemi (o zaman bir dinar 15 dirheme eşitti) bulunması bize bu yöredeki askerin iki kat daha fazla ücret aldığını gösterir. Bir defaya mahsus olmak üzere yapılan ek ödemeler bu rakamın dışındadır.

Bu sıralarda Bizans imparatoru Konstantin 100 bini aşan ordusu ile harekete geçmiş ve Ceyhân nehri kenarına

3 kadar gelmişti. Malatya'da bulunan İslâm ordusunun çok sayıda olduğunu ve şehrin onarılarak eskisinden daha müstahkem bir hale getirildiğini haber alınca, şehrin üzerine yürümekten vazgeçmiş ve ordusuyla birlikte geri dönmüştür (12). Bu da şehrin düşmanın hücumunu durdurmada ne derece caydırıcı bir fonksiyon icra ettiğini göstermektedir.

Malatya'ya karşı bir Bizans harekâtı Hârûn er-Reşîd zamanında püskürtülmüştür. Halife el-Me'mûn zamanında (hl. 198-218/813-33), Halifenin oğlu Abbâs, el-Cezîre valisi sıfatıyla Malatya'yı üs edinerek Bizanslılara karşı harekete geçmiştir. 215/830 yılında Halife el-Me'mûn Bağdâd'dan hareket ederek Musul, Menbic, Dâbık, Antakya, Massîsa, ve Tarsûs yolu ile Bizans'a girmiş, el-Cezîre valisi olan oğlu Abbas ise Malatya üssünden hareket ederek bu sefere katılmıştır. Bu seferde Hısnu Kurra, Hısnu Mâcide ve diğer bazı kaleler alınmıştır. Bir yıl sonra Halife tekrar Bizans üzerine yürümüş ve 30 adet kale daha İslâm ordusu tarafından fethedilmiştir. Bu seferlerde Halife, hudud garnizonlarının askeri ve stratejik durumlarını daha yakından müşahede imkânını da bulmuştur (13).

222/740 yılında imparator Theophilos Ermeniyeye istikametinde açtığı seferde Zibatra (Zapetre)'dan geçerek burayı yağma etmiş ve yaktırmıştır. Dönüşünde Malatya havalisinden geçerek buraları da tahribetmiş ve halkı esir alarak götürmüştür. Fakat müstahkem Malatya garnizonuna dokunmamıştır. (14)

Halife el-Mu'tasım'ın (hl. 218-27/833-42) Bizans'a karşı 223/838 yılında tertibettiği Amûriyye (Amorion) seferinde iki koldan Bizans topraklarına girilmiştir. Ordunun Tarsus ve Külek boğazı yolu ile ilerleyen esas kısmına

bizzat halife, Malatya tarafından Anadolu'ya giren ikinci kısmına ise, Abbasi ordusunun ileri gelen Türk komutanlarından Afşin kumanda etmekte idi(15). Bu sefer sonunda Bizans ordusunun mağlup edildiğini ve Amorion'un kuşatıldığını biliyoruz.

el-Mu'tasım 224/839 yılı sonuna doğru komutan Muhammed b. Yusuf'u Bizans seferine gönderdi ise de bu komutanın mücadeleleri esaslı bir muvaffakiyetle neticelenemedi. Sonunda Malatya askeri ve halkı Afşin'in ve Malatya valisi Ömer b. Abdullah el-Akta'ın komutasında ve 10 bin kadar Türk askerinin de yardımı ile imparator Theophilos'un kuvvetlerini Dazimon kalesi civarında mağlup etmiştir (16).

248/862 yılında Halife el-Muntasır (hl.247-48/861-62) Abbasi ordusundaki Türk komutanlarından Vasîf et-Türkî'yi Bizans seferine memur etmiştir. Halifenin Vasîf'e verdiği sefer emrinde, onun Malatya garnizonuna gitmesi ve bu bölgede dört yıl kadar kalarak gazada bulunması yazılıdır. Vasîf'in ordusunda diğer Türk komutanlarından Müzâhim b. Hâkân'ı da görmekteyiz. Bağdat'dan hareket eden ordunun sayısı 12 bin kadardır(17).

Halife el-Müstâîn (hl.248-52/862-66) komutan Cafer b. Dînâr el-Hayyât'ı 249/863 yılında Bizans seferine çıkarmıştı. Bu seferde Cafer'in beraberinde Malatya valisi komutan Ömer b. Abdullah el-Akta'da bulunuyordu (18).

Halife el-Mu'tez (hl.252-55/866-69) Türk komutanı Müzâhim b. Hâkân'ı, Bizans ordusunun hudud bölgesinde birkaç defa görünmüş olması üzerine, Malatya garnizonuna göndermişti (19).

Bundan sonraki yıllarda mücadeleler taraflardan birinin veya diğ erinin kısmî muvaffakiyeti ile devam etmiştir. Abbasilerin iç isyanlarla uğraştığı yıllarda, hudud garnizonları da gereken askerî desteği ve yardımını görememiştir. Daha sonraki yıllarda ise Malatya, Abbasi Devleti'nden ayrılan müstakil devletlerle Bizans hakimiyeti arasında el değiştirmiştir.

SONUÇ:

Başta Malatya olmak üzere Bizans hududu üzerinde kurulu bulunan diğ er müstahkem kale ve şehirler, uzun müddet Emevî ve Abbasî'ler'in hakimiyeti ve idaresi altında bulunmuşlardır. Bu iki devletin sevk ve idare ettikleri İslâm orduları, bu bölgelerden ve özellikle Malatya'dan hareketle Bizans içlerine kadar ilerlemişler ve bu topraklarda devamlı olarak hareket halinde bulunmuşlardır. Hatta imparatorluğun merkezini bile tehdit etmişlerdir. diyebiliriz ki, bütün bu askeri seferler, Anadolu'nu içlerinde birçok kale ve şehirlerin İslâm Devleti'nin elinde bulunması ve bu şehirlere İslâm askerlerinin yerleştirilmesi, daha sonra Anadolu'nun Türkler tarafından fethedilerek Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında etkili olmuş ve Türk fütuhât harekâtının Bizans üzerindeki tesirini daha da kolaylaştırmıştır.

(x) Bu makale, Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü tarafından 23-26

Mart 1987 tarihleri arasında Elâzığ'da düzenlenmiş olan "Türk İslâm Tarih, Medeniyet ve Kültüründe Fırat Havzası Sempozyumu"nda bildiri olarak sunulmuştur.

D İ P N O T L A R

1. el-Belâzurî, **Fütûhu'l-Bıldân**, thk. R. Muhammed Rıdvân, Kahire, 1978, 115, 127, 136, 140, 144, 150; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil Fî't-Târih**, thk. J. Tornberg, Beyrut, 1966, II, 410, 427, 490-94.
2. el-Belâzurî, 189.
3. el-Ya'kübî, **Tarih**, Beyrut, 1960, II, 281.
4. el-Belâzurî, 189.
5. el-Belâzurî, 189 vd.; İbnül-Esir, V, 54.
6. el-Belâzurî, 190.
7. el-Belâzurî, 173; İbnü'l-Esir, VI, 108 vd.
8. İbn Hurdâzbih, **Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik**, thk. M. J. de Geoeje, Leiden, 1989, 97; el-Istahrî, **Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik**, thk. M. J. de Goeje, Leiden, 1927, 55; el-Makdisî, **el-Bed'u ve't-Târih**, thk. C. Huart, Paris, 1916, VI, 91.
9. el-Belâzurî, 190; İbnü'l-Esîr, V, 447.
10. el-Ya'kübî, II, 362.
11. el-Belâzurî, 191; İbnü'l-Esîr, V, 500; ez-Zehebî **Târihu'l-İslâm ve Tabakâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm**, Mısır, 1969, V, 231.
12. el-Belâzurî, 191, Ebû'l-Fidâ, **el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer**, Beyrut, Tarihsiz, II, 72.
13. İbnü'l-Esîr, VI, 417.
14. İbnü'l-Esîr, VI, 479.
15. İbnü'l-Esîr, VI, 481.
16. el-Mes'ûdî, **Mürûcü'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher**, thk. M. Muhyiddin Abdülhamîd, Mısır, 1965, IV, 59 vd.
17. İbnü'l-Esîr, VII, 112.
18. el-Ya'kübî, II, 496.
19. el-Ya'kübî, II, 501.